

**Közép-európaiság a „magas” filozófiában
(Tézisek egy ma még talán nem kifejtendő témáról)**

DÉKÁNY ANDRÁS

Úgy tűnik, különböző természetű tisztázatlan kérdések erdeje állja még ma is útját annak (persze a kellő számú és megfelelő színvonalú előmunkálatok hiányával együtt), hogy eljöhessen végre a komoly számvetés ideje a modern filozófiával mint végérvényesen lezárult filozófiatörténeti korszakkal. E megoldatlan problémák sorában minden bizonnyal ott szerepel azzal kapcsolatos tanácstalanságunk is, hogy, először is, miként fogjuk fel azt a – lényegében Európában kialakult – modern polgári társadalmat, melynek talaján az újkori filozófia tulajdonképpen kisarjadt.

Vagyis mindmáig eldöntetlen a kérdés, hogy a kapitalizmus csak történetileg létrejött nemzeti sajátosság-e, vagy esetleg nemzetek felett álló, de még mindig konkrétan történeti (csak hogy most Európához, mint nagyobb földrajzi-kulturális egységhez köthető) társadalmi modell, netán olyan, még általánosabb, örök törvények által szabályozott fejlődési szakasz az egységes emberiség történetében, amelyhez, történelme egy bizonyos pontján, minden népnek szükségszerűen el kell érkeznie.

*

Marx Károly például ez utóbbi álláspontot látszik képviselni, amikor a következőket írja *A tőke* első kiadásának előszavában: „*Az egyik nemzet tanuljon a másiktól. Egy társadalom, még ha nyomára is jött mozgása természeti törvényeinek ... természeti fejlődési fázisokat sem át nem ugorhat, sem rendeletileg el nem tüntethet. De megrövidítheti és enyhítheti a szülési fájdalmakat.*”¹

Napjainkban viszont mintha pontosan az ellenkező véglet látszana uralkodni: sokan tartanak ma ugyanis (és tartják is!) főbenjáró bűnnek, ha a Nyugat erőszakosan próbálná a maga modelljét az elmaradottabb országok népeire úgymond ráerőltetni. Eközben még az sem zavarja őket, hogy maguk az érintett népek egyáltalán nem valami kívülről érkező erőszaknak, hanem éppen ellenkezőleg, saját akaratuk megvalósulásának érzik (ld. pl. a mi közelmúltunkat), ha sikerül nekik hosszú viszontagságok után a kapitalizmushoz csatlakozni.

*

---

¹ Karl Marx: *A tőke (A politikai gazdaságtan bírálata)*. Első kötet I. könyv. In: MEM 23. köt. Budapest: Kossuth, 1967. 9. o.

Igazság szerint a csatlakozás kifejezés már önmagában is jelzi, hogy ezt a problémát nem lehet csupán a kultúrák és társadalmi berendezkedések teljes egyenrangúságát hirdető divatos szlogenek szintjén megoldani. Az ilyen jelszavak mögött megbúvó álszent, képmutató magatartás ugyanis meglehetősen gyorsan lelepleződik, lévén hogy képesnek mutatkozik szemet hunyni az élet számos elemi ténye felett.

Vegyük például azt – a napjainkban korántsem ritka – eljárást, amikor a nem-nyugati típusú társadalmakban a nemzetközi szervezetek hatalmas összegekkel támogatott projektekkel sietnek a helyi kulturális szokások segítségére, hogy valamiképpen életben tartsák őket. (Mellékesen megjegyezve, ilyen esetekben az imént idézett „erőszak” egyáltalán nem valamiféle nyugatosítás, hanem épp a kapitalizmustól független, ősi tradíciók megőrzése érdekében nyilvánul meg.) Mégis azt tapasztaljuk, hogy ezek a pénzügyileg sokszor igen hatékonyan működtetett programok sorra hajótörést szenvednek, s pontosan az ellenkező eredményt érik el.

Tények tömkelegének felsorolása helyett, hadd említsek csupán egyetlen egy – egy orvosi antropológiai tankönyvből származó – esetet. Ez a példa úgy szól, hogy a WHO 1978-as „Egészséget mindenkinek 2000-re” néven ismert alma-ata-i programja többek között a vallási és világi hagyományos gyógyítók tevékenységének felkarolását tűzte ki céljául a harmadik világ, elsősorban pedig Afrika országában. Ennek ellenére a lakosság, ha csak tehette, továbbra is inkább a nyugati típusú orvoslás előnyeiben próbált részesülni, ahelyett, hogy a varázslók, sámánok stb. vagy éppen a „bozót-doktorok” évszázados hagyományokban gyökerező, ősi szolgáltatásait vette volna igénybe.

*

Mondhatnák persze, s ez igaz is, hogy mindaz, amit eddig elmondtunk, még mindig nem jelent perdöntő bizonyítékot a kapitalista gazdasági logika szerint működő civilizáció magasabbrendűsége mellett. Ámde arra a következtetésre sem ad kellő alapot szerintem, amely mostanában nagy népszerűségnek örvend, s amelyet például legújabban Alain Finkielkraut fogalmazott meg (az etnográfus Claude Lévi-Strauss Faj és történelem c. tanulmányát elemezve) A gondolkodás veresége című nevezetes könyvében. Eszerint „*mi, a XX. század második felének emberei nem a civilizáció vagyunk, hanem csak egy sajátos kultúra, az emberiség mulandó és romlandó változata*”²

Azt, hogy ez az általános kultúrpereszimizmus némiképp jogosult, gondolom, senki sem vonja ma kétségbe, de én sem azt próbálom állítani, hogy a nyugati civilizáció körül minden rendben lenne.

Sőt.

Magam is inkább annak a másik francia filozófusnak, André Comte-Sponville-nak adok igazat, aki, a közelmúlt kelet-európai eseményeire célozva, az alábbi diagnózist állítja fel korunkról Erkölcös-e a kapitalizmus? c. cikkében: „*Egy ilyen méretű geopolitikai*

---

² Alain Finkielkraut: *A gondolkodás veresége*. „Horror metaphysicae” Budapest: Osiris, 1994. 78. o.

felfordulás – a rendszerek és ideológiák összeütközése után – ismét a gazdaságok vetélkedését és a civilizációk egymásmellettségét vagy kölcsönös áthatását állítja előtérbe”.³

*

Ezzel azonban a nyugati kapitalizmus kultúrájának kérdése semmi esetre sem oldódik meg (legkevésbé automatikusan), hanem csak még élesebbé válik. Mert ha Comte-Sponville a továbbiakban azt kérdezi: „*Tud-e még valamit ajánlani a Nyugat a világnak? Elég-e hisz-e a saját értékeiben ahhoz, hogy megvédje őket?*”, akkor arra a jóval általánosabb tétellel gondol, mely szerint „*egy társadalom kétségkívül meglehet Isten nélkül is, de nem lehet el szellemi kötelek nélkül: kultúra nélkül, értékek nélkül, ideálok nélkül*”.

Ámde a modern polgári társadalom fejlődésével, mint tudjuk, fokozatosan veszendőbe ment minden olyan kulturális érték, amelyet az európai civilizáció képes volt eddig magából kitermelni, így mindenekelőtt a keresztény vallás, de valamennyi más, helyettes istenség (szcientizmus, messianizmus stb.) is. Félő tehát, hogy az embereket tettekre készítő, lelkesítő ideálok kivesztével már csak egyedül a valóság marad, a valóság pedig – állapítja meg Comte-Sponville – nem ítél. Ez utóbbihoz szerinte olyan más, gazdaságin kívüli logikára lenne szükség, amelyet napjainkban, szerencsére, a morál visszatérésében vél felfedezni. Így azután több mint kétezer-ötszáz éves hagyománnyal rendelkező „*értékek, elvek, parancsok: egy erkölcs*” az, amit végül is a Nyugat, a francia filozófus szerint, a világnak kínálhat, így azonban, hogy erről az erkölcsről mindenkinek magának kell döntenet – „*még akkor is ha ezt csak olyan értékek nevében teheti, melyek már a sajátját*”.⁴

*

Comte-Sponville morális programja azonban (melynek lényege, mint láttuk, „új hűség a régi értékekhez”) nem nyerhet konkrét tartalmat anélkül, hogy ne vetnénk számot előzetesen a gazdasági és kulturális modernség közötti (mostanában egyre gyakoribb) megkülönböztetés horderejével. A két fogalom közti különbségre Jürgen Habermas a múlt század ötvenes éveiben kezdődő modernizáció-kutatásokkal kapcsolatban a következőképpen hívja fel a figyelmet Filozófiai diskurzus a moderniségről c. könyvében:

„*A modernizációelmélet komoly következményekkel járó átalakítást hajt végre a 'modernség' weberi fogalmán: elvonatkoztat bizonyos jegyeitől. A modernséget leválasztja újkori-európai eredetéről, s általában vett szociális fejlődési folyamatok térben-időben semleges mintájává egyszerűsíti. Emellett megszünteti a modernség és a nyugati racionalizmus közötti belső összefüggést: modernizációs folyamatokon már nem a racionalizációt, nem ésszerű struktúrák történeti objektivációját kell értenünk”. E nézet képviselői valójában tehát „nem a társadalmi modernizáció féktelen dinamikájáról mondanak le, hanem a modernség túlhaladottnak vélt kulturális önmegértéséről”.⁵*

³ André Comte-Sponville: *Erkölcös-e a kapitalizmus?* In: Pompeji 1996/2. szám. 102. o.

⁴ André Comte-Sponville: i. m. 102–103. o.

⁵ Jürgen Habermas: *Filozófiai diskurzus a moderniségről*. Budapest: Európa, 1998. 8–9. o.

*

Érdekes módon azonban e roppant korszerűnek mutakozó, viszonylag új keletű felfogás – amely tehát épp a „bizonyos jegyeiktől” való erőteljes elvonatkoztatásban éri el csúcspontját – megint csak egyfajta társadalmi-kulturális konzervativizmust (hogy ne mondjuk: pesszimizmust) foglal magában azáltal, hogy szkeptikusnak bizonyul minden kapitalista gazdasági módon megalapozott kulturális lehetőséggel szemben. Ezt a tanulságot, Habermas szerint, Arnold Gehlen foglalta pregnáns formulába azzal a szállóigévé vált kijelentésével, miszerint „a felvilágosodás premisszái halottak, csak a felvilágosodás konzekvenciái hatnak tovább”.

Ha tehát elfogadjuk ezt az értékelést, akkor ma jelenleg a helyzetnek úgy kell festenie (s ez extrapolálható a jövőre nézve is), hogy „*a társadalmi modernizáció, amely önmagával elégedetten folyik tovább, elvállja az elavultnak tűnő kulturális modernség mozgatóerőitől...*”⁶

Amde elfogadjuk-e, elfogadhatjuk-e ezt a következtetést?

Ez a kérdés azonban már közvetlenül annak a problémának a közelébe vezet bennünket, melynek körüljárását mint célt, téziseink eredetileg maguk elé tűzték.

*

Alábbi kijelentésünkben bizonyára lesz némi hamisítatlan közép-európai félszegség, mégis megkockáztatjuk, hogy a mi régióinkban élő emberek szemében soha nem létezett (s talán még ma sem létezik) ilyen markáns választóvonal nyugat-európai gazdaság és nyugat-európai kultúra között. Ennek oka főként abban keresendő, hogy a közép-európai népek a Nyugattal szembeni gazdasági lemaradásukat már elég régóta egyfajta utánzással kívánják leküzdeni, és ennek során a nyugati gazdaság elérendő példaképszerűsége mindvégig kisugárzott a kapitalizmust kísérő kulturális értékekre is (vagy éppen fordítva).

Ily módon azután nem csupán a nyugati életforma gyakorolt ránk állandó vonzerőt, hanem az életvitel megalapozásául szolgáló modern filozófia is mindig nagy becsben állt itt minálunk Közép-Európában. Olyan, mindmáig tiszteletre méltó hagyományként tekintünk rá, amelyet nemhogy nem szabad, akár még a hatékony gazdasági felzárkózás nevében sem félretolni, hanem éppen ellenkezőleg, mindig újra és újra, folyamatosan fel kell dolgoznunk.

*

Ha tehát most (részben e fejtegetések elején mondottakra is visszagondolva) egyetlen mondatban összefoglalva szeretnénk csupán a közép-európai gondolkodás mai és jövőbeni esélyeit latolgatni, akkor azt mondhatnánk, hogy ez főként abban az egyedül csak a számára adott lehetőségben (és képességben!) áll, hogy elvégezze a

---

⁶ Jürgen Habermas: i. m. 8. o.

modern filozófiával való – régóta esedékes – építő jellegű, ugyanakkor azonban mégis kritikai számvetést.

*

Nézetem szerint nincs ebben a megállapításban semmi meglepő, legfeljebb csak akkor tűnik némiképp egy kicsit furcsának, ha a közép-európai térségre jellemző gazdasági-társadalmi megkésettységnek továbbra is mindig csak a hátrányait vesszük csupán számításba. Ám egy kevésbé egyoldalú szemléletmód esetén azt is észre kell vennünk, hogy valahányszor az európai kapitalizmus története során, ez a gazdasági-társadalmi rendszer egy úgymond fejletlenebb régióban hódított teret magának, mindig egyre magasabb rendű ideológiái – köztük filozófiai – tevékenységformák készítettek elő vagy éppen kísérték a polgári átalakulással szükségképpen velejáró társadalmi megváltoztatásokat.

*

Ismeretes, hogy ez a folyamat lényegében a 17. században kezdődött, amikor is például a 18. század szemszögéből nézve azt mondja Marx az angliai átalakulásokkal kapcsolatban: „Így köszönött ki egy másik fejlődési fokon, egy évszázaddal korábban, Cromwell és az angol nép az ótestamentumból nyelvet, szenvedélyeket és illúziókat a maga polgári forradalma számára”. A kissé ironikus folytatásból azután az is kiderül, hogy az 1686-os ún. „dicsőséges forradalom” után fokozatosan növekszik az ideológia jelenre irányultsága, hiszen „amikor elérték a valódi célt, amikor végrehajtották az angol társadalom polgári átalakítását, Habakukot kiszorította Locke”.⁷

Habakuk és Locke párharca egyre kevésbé lesz jellemző később az európai – először is tehát a francia – polgári forradalmakra, míg nem az 1848-as „népek tavaszát” megelőző évtizedekben az a helyzet áll elő, hogy „a 19. század szociális forradalma már nem merülheti poézisát a múltból, hanem csakis a jövőből”.⁸

*

Mindez a filozófia nyelvén kifejezve azt jelenti, hogy a sokak által mintának tekintett klasszikus polgári forradalmak (a már említett ideológiai műltfeltámasztásukkal együtt) lényegében csupán egyvalamire, mégpedig a korábbi természetadta társadalmi kötelékek szétzúzására, és a születőben lévő modern polgári társadalom készen talált elemeinek „összerakására” voltak csak képesek. Ám ennek az idők folyamán mind keletrebbre húzódó forradalmi hullámnak a 20. században már egy sokkal bonyolultabb és összetettebb feladatot kellett (volna) megoldania, mégpedig maguk a cselekvő emberek belső magatartásának gyökeres átalakítását.

*

⁷ Karl Marx: *Louis Bonaparte brumaire tízennyolcadikája*. In: MEM 8. köt. Budapest: Kossuth, 1961. 106. o.

⁸ Karl Marx: *i. m.* 107. o.

S ezen a ponton lép szerintünk Közép-Európa – legalábbis filozófiai szempontból – igazán a színre.

Ha ugyanis például egy 1889-ben született francia egzisztencialista gondolkodó, Gabriel Marcel azt mondhatta az első világháború kitörésével kapcsolatban, hogy „az európai civilizáció meghalt 1914. augusztus 1-jén”, akkor érdemes lesz megnézni, hogy miként vélekedett, mennyire éretten és árnyaltan fogalmazott az 1885-ös születésű Lukács György is ugyanerről.

*

Kissé hosszasan szeretnék tehát idézni a Megélt gondolkodás c. önéletrajzi műből, méghozzá arról a helyről, ahol Lukács kifejti, miszerint első alkotói korszaka megoldatlan emberi és elméleti kérdéseinek zsákutcájából csak úgy találta meg a kivezető utat, hogy közben „a társadalom vetett fel radikálisan új problémákat a háborúval”. Majd így folytatja:

„Ez volt a háború. Leleplezte annak a statikának a hamis, embertelen voltát, amely akkoriban azszal fenyegetett, hogy rendszerré merevedik bennem: mert az emberellenesség, mint életünk központi hajtóereje, mely filozófiám első, kezdeti konstrukcióiban öntudatlanul benne rejtett, a háborúban olyan domináns, minden eluralkodó formát öltött, hogy lehetetlen volt megkerülni a vele való szellemi konfrontációt. Mindazok a társadalmi erők, amelyeket kora ifjúságomtól gyűlöltem, és amelyek szellemi megsemmisítésére törekedtem, egyesültek, hogy létrehozzák az első egyetemes és egyben egyetemesen eszme nélküli, eszmeellenes háborút. Éspedig nem mint az élet egyik meghatározó mozzanatát, hanem mint az életnek – a maga extenzív és intenzív totalitásban – egyetemes meghatározásait. Az ember már nem létezhetett az élet eme új valósága mellett, mint még a régi háborúk idején. Ez egyetemes volt: az élet feloldódott benne, akár beheselte, akár ellenezte az ember ezt a feloldódást.”⁹

*

A valóság eme (sajnos csak egy világháború által felfedezhető) új minőségének észlelése egyben olyan mély és jelentős filozófiai következtetések levonására készteti Lukácsot, melyeket ugyancsak azért kell itt szinte teljes terjedelmükben idéznünk, mert épp ezek megszívlelésétől függ majd szerintem (a tulajdonképpeni közép-európai filozófia sorsán túl) általában az egész nyugati filozófia jövője is.

„Az első pillanattól fogva a tagadók pártján voltam – írja tehát Lukács –: egy embertelenséggel túltelített életet akartak valamennyiünkre rákényszeríteni, hogy központiként, általánosan beheseltként konzerválják az életnek azokat a hatalmasságait, amelyek embertelenségük miatt már korábban is megvetendőnek tunk. Hazám, a Habsburg-monarchia nekem – normális körülmények között – lerombolásra érett emberi értelmetlenségnek tűnt. Most a saját életünket kellett volna feltennünk arra, hogy részt vegyünk az egyetemes gyilkosságban, hogy az emberre válságnak ez az akadály a német birodalom szigorú, szellemtelenül szigorú rendjének segítségével

⁹ Lukács György: *Megélt gondolkodás*. In: *Curriculum vitae*. Budapest: Magvető, 1982. 21–22. o.

tovább fennmaradhasson. Egyénileg kellett volna gyilkosokká, bűnözőkké, áldozatokká stb. lenni, hogy így módon továbbra is életben tartsuk ezt a monarchiát.”¹⁰

*

Felszínesen szemlélve e lukácsi fejtegetések nem nagyon látszanak szervesen hozzátartozni ahhoz a hagyományosan elfogadott közép-európai szellemiséghez, melynek gyökerei, többek között, épp az Osztrák-Magyar Monarchiába nyúlnak vissza. Csakhogy a „magas” filozófia mint igazi (és egyetlen!) modern folklór mindig másfajta aktualitásokra ügyel, mint amelyeket az előítéletek, vagy éppen a napi politika sugallnak.

Más szóval, Lukács példáján szemléltetve, nem többet és nem kevesebbet kívánok állítani, minthogy a valódi (tehát nem hamis) értelemben felfogott „közép-európaiság” nem kis szerepet játszik korunk ama filozófiai aktualitásának tudatosításában, amely az ember belső, morális átalakulásában áll.

*

Erre az összefüggésre főként akkor döbbenhetünk rá, amikor a Magyar irodalom – magyar kultúra c. kötetéhez írt előszavában Lukács az Adyhoz fűződő viszonyát elemzi.

„Ady verseivel való találkozásom – állapítja meg először is – mint ma mondani szokták, sokak volt. Persze olyan, amilyenek hatásait csak évek múltán kezdem megérteni és komolyan feldolgozni.” Majd tisztán filozófiai vonatkozásokra összpontosítva a következőket jegyzi meg ezzel az elementáris Ady-élménnyel kapcsolatban:

„Röviden összefoglalva arról van szó, hogy a német filozófia, nemcsak Kant és vele kortárs követői, hanem Hegel is, akinek csak évek múltán kerültem hatása alá, világnézeti felforgatónak látszó hatásuk ellenére a társadalom és a történelem nagy fejlődési kérdéseiben mégis konzervatívak maradtak, a valósággal való kibékülés (Versöhnung mit der Wirklichkeit) egyik alaptétele Hegel filozófiájának. Most már Ady döntő hatása rám éppen abban érte el csúcspontját, hogy ő soha egy pillanatra sem békült ki a magyar valósággal és rajta keresztül az egész akkor létezővel sem. A vágy egy ilyen világnézet után már kamaszkoromban élt bennem, anélkül, hogy képes lettem volna ezeket az érzéseimet bármiképpen is fogalmilag általánosítani.”¹¹

*

Lukács György, saját bevallása szerint, sokáig nem értette, hogy egyedül a marxi filozófiában találhatná csak meg ezt az általa keresett világnézetet, s ezért nem is volt azt képes „felhasználni a kantai és a hegeli filozófia alapvető bírálatára”. „De – folytatja – amit itt nem fogtam fel, az Ady költői magatartásában szíven ütött. Amióta Adyval megismerkedtem, ez a kibékíthetetlen, mint kiküszöbölhetetlen kíséret jelen volt minden gondolatomban, bár hosszú ideig

¹⁰ Lukács György: i. m. 22. o.

¹¹ Lukács György: *Előszó a 'Magyar irodalom – magyar kultúra' c. kötethez*. In: *Curriculum vitae*. Budapest: Magvető, 1982. 383–384. o.

képtelen voltam mindezt jelentőségéhez mértén tudatosítani. (...) Különös, hogy ennek a világerzésnek – az általam akkor elért színvonalon még nem nevezhető világfelfogásnak, sőt gondolatnak is bajosan – széles és mély átalakító hatása volt egész világfelfogásomra.”

Levonhatjuk tehát a következtetést, hogy annak a mély és döntő filozófiai aktualitásnak a felismerése, miszerint „az ember belső átalakítása áll a kifejezetten társadalmi átalakulás gyújtópontjában”, vagyis hogy „*az etika módszertanilag főkébe kerekedik a történelemfilozófiának*”, Lukács esetében „*végso fokon az Ady-élményből nőtt ki*”.¹²

Ezzel pedig egyúttal azt is bizonyítottnak vehetjük, hogy Lukács György nyugati, sőt, *philosophia perennis* mércével mérve is „magas” filozófiája semmiképp sem jöhetett volna létre az Ady attitűdjében rejlő közép-európaiság megtermékenyítő hatása nélkül.

*

S mi ebből a tanulság?

Szeretném hinni, hogy nem természet adta közép-európaiságunk felmagasztalása, mintha ez valamiféle védelmet jelentene minden provincializmussal, akár még a miénkkel szemben is (ez utóbbitól egyébként az isten mentsen meg bennünket). Ámde mégiscsak ennek a mi jelenlegi elfogulatlanságunknak (nevezhetjük naivitásnak is) van talán ma a legnagyobb esélye arra, hogy úrrá legyen mindenfajta nemzeti vagy társadalmi partikularitáson, de csak akkor, ha egyenrangú félként (azaz: művelt emberekként) próbálunk közeledni más népek kulturális tapasztalataihoz.

Csak ekkor kaphatjuk rajta ugyanis Kantot vagy Hegelt például egyfajta provincializmuson, s lehetünk – ismét csak lukácsi kifejezéssel élve – úgy nemzetköziek, hogy közben kozmopolitákká válnánk. Itt említem, hogy ez utóbbit illetően terheli némi felelősség Lukács lelkiismeretét is, mert kedvenc szavajárása (hogy ti. „minden kérdésben vissza kell menni Marxhoz”) olykor mintha feledtetni akarná – jóllehet, ő maga egy pillanatig sem tudott meglegenni nélküle – az egész nyugati műveltség alapos elsajátításának fontosságát.

Mindenesetre a „magas” filozófiát közép-európaisággal ötvöző példájának kisugárzó ereje nyilvánul meg abban, hogy tanítványai ma – még akkor is, ha nem is mindig értettek vele egyet mindenben, vagy ha nem is mindenkor értékék őt igazán meg – a magyar filozófiai élet leginkább meghatározó egyéniségei közé tartoznak.

*

Végül egy – lehet, hogy nem is egészen idetartozó – analógia megemlítésével szeretném zárni e több oknál fogva is kifejezhetetlen témáról szóló néhány tézisemet.

Ha egyszer valamely kiemelkedő személyiség élete és tevékenysége kapcsán sikerülne valahogyan megértenünk korunk filozófiai aktualitása és közép-európaiság szoros összetartozását, akkor, azt hiszem, nem szabad szégyellnünk, ha a továbbiakban nem csupán követendő példaképnek tekintjük őt, hanem emberileg is ragaszkodni próbálunk egy ilyen személyiséghez. Lukács György, egy ugyancsak késői

---

¹² Lukács György: *i. m.* 384–385. o.

Ady-interjújában, pontosan ezt a viszonyt érintette, amikor kijelentette: körülbelül úgy hatvan évvel ezelőtt ismerkedett meg Ady Endrével, s azóta egyetlen napra sem vesztette el a kontaktust vele.

Azt szeretném, ha *mutatis mutandis* ez lenne érvényes az én Lukácshoz való viszonyomra is, persze azzal a nagyon fontos megszorítással (és különbséggel), hogy nekem még legvadabb álmaimban sem jutna soha az eszembe, hogy valaha is összemérhetném magam e két rendkívüli magyar alkotó géniusszal.